

Ігор ГУНЧИК

УКРАЇНСЬКІ ФОЛЬКЛОРНІ МОЛИТВИ В АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ Ю. ТАЛЬКА-ГРИНЦЕВІЧА «ZARYS LECZNICTWA LUDOWEGO NA RUSI POŁUDNIOWEJ»

Подається огляд монографії Юліана Талька-Гринцевіча «Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej» (Краків, 1893), в якій, досліджуючи українську етномедицину в різних історико-етнографічних регіонах України, цей польський учений через власних кореспондентів зібрав і опублікував велику кількість творів okazіonalno-obryadowego фольклору. Серед них — значна частина автентичних фольклорних молитов різних тематичних груп і функціональних різновидів.

Ключові слова: народна молитва, фольклор, сакральний, текст, тематична група, функціональний різновид, публікація.

© І. ГУНЧИК, 2015

У XIX ст. чимало усних магічно-сакральних творів українського okazіonalno-obryadowego фольклору [2] було опубліковано у польськомовних виданнях міст Вільно, Краків, Львів. Їх видавцями, а інколи збирачами були відомі польські письменники, етнографи та фольклористи, серед яких: Александер Гроза [3], Едвард Руліківські [8], Александер Подберескі [5], Ізидор Коперніцкі [4], Яніна Лісовска [6], Софія Рокоссовска [7] та інші. У їхніх працях серед різножанрового фольклорно-етнографічного матеріалу, крім замовлянь, примовок та інших типологічно споріднених утворень, було надруковано десятки текстів українських народних молитов різних тематичних груп і функціональних різновидів.

До польськомовних видань кінця XIX ст., у яких опубліковано тексти українських народних молитов, також належить одне з найґрунтовніших на той час, а тепер незаслужено призабутих досліджень української народної медицини Юліана Талька-Гринцевіча «Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej» [9]. За свідченнями вчених, у цій праці автор використав більше трьохсот зразків [1, с. 142] українського магічно-сакрального фольклору, серед яких у жанровому відношенні переважають замовляння, примовки, заклинання, а також фольклорні молитви, чисельність яких становить понад п'ятдесят одиниць.

Приблизно третину усіх okazіonalno-obryadowych текстів польський дослідник передрукував із відомих польсько- та російськомовних джерел, зокрема збірників, статей, окремих публікацій, матеріалів. Вони появилися друком переважно у другій половині XIX ст., їх список автор подав на початку монографії. Решту фольклорних матеріалів ученому допомогли зібрати кореспонденти, які проживали в різних історико-етнографічних регіонах України. Так, на Звенигородщині, яка знаходилася в центральній частині Малоросії тогочасної Російської імперії, їх працювало восьмеро осіб, по кілька збирачів — на Поділлі, Волині, Східній Галичині, Полтавщині, Херсонщині, а також у Криму та Литві. Про кожного записувача Ю. Талько-Гринцевіч подав у вступній частині дослідження найнеобхідніші «паспортні» відомості (ім'я та прізвище, рід занять, освіта), аби було зрозуміло, як стверджує вчений, наскільки вони підготовлені до збирання фольклорно-етнографічного матеріалу [9, s 3].

Народні молитви у записах регіональних кореспондентів Ю. Талько-Гринцевіч називав переважно

замовляннями («zamawianiami»), зрідка на їх означення вживав інші терміни: *заклинання* («zażegnywanie»), *закляття* («zaklęcie»), *нашиптування* («naszeptywanie»). Учений розглядав їх як один із важливих лікувальних засобів народної медицини паралельно з мікстурами для внутрішнього застосування (настоянками, відварами та ін.), домашніми медикаментами або симпатичними засобами. Використання цих магічно-сакральних текстів він пов'язував із так званими «чародійськими практиками» («czarodziejskimi praktykami»), в основі яких лежать давні народні вірування, оперті на містицизм [9, s. 29]. Ці «таємничі формули», стверджував дослідник, використовували переважно самі хворі або, частіше, окремі спеціалісти, зокрема баби, які знаються з таємничим світом [9, s. 30—31].

Власні погляди на твори магічно-сакрального фольклору Ю. Талька-Гринцевіч коротко виклав у вступній частині монографії, яка має назву «Ogólny pogląd na lecznictwo ludowe na Rusi». Серед них він виділяв два основні види текстів. Перший, нагадуючи східно-індійські вірування, об'єднує твори, які використовували від таких хвороб: рожі, плаксів, уроків і т. д. У них хворобу зсилають, звідки прийшла: на вітри, поля, ліси, гори, долини, води і болота, і на людей, які її накинули. Другий вид фольклорних оказіально-обрядових утворень, які найбільше співвідносні саме з народними молитвами, «мають на собі церковний вплив східновізантійської цивілізації». «Деякі з них, — зазначає польський дослідник, — мають характер *молитов із забобонними віруваннями* (курсив наш. — І. Г.), у яких знахар просить Бога, Пресвяту Діву або святих, аби допомогли звільнити від хвороби свого слугу («раба свого»); інші натомість є релігійними легендами, що дуже змінилися в народних вустах» [9, s. 31].

У перших розділах своєї праці Ю. Талько-Гринцевіч як ілюстративний матеріал до теоретичної частини опублікував народні молитви, які належать переважно до родинно-сімейної тематичної групи українського оказіально-обрядового фольклору. Вони пов'язані з обрядами повертання та ворожіння і безпосередньо стосуються дівчат у віці перед заміжжям. «Фантазія людей створила велику кількість таємничих формул — замовлянь і заклинань, — зазначав учений, — які використовували переважно представники жіночої статі для при-

вернення до себе статі чоловічої. У значній їх кількості переважає релігійна основа. Дівчата у своїх милостивих («milosnych») замовляннях (під ним дослідник, напевно, мав на увазі фольклорні молитви. — І. Г.) звертаються до Бога і його святих, вживають за поміччю до всесвіту, який їх оточує: сонця, місяця, зорі, землі, води і т. д., не вбачаючи у них впливу злих, нечистих духів» [9, s. 55]. Польський народознавець також звернув увагу на те, що замовляння використовують найчастіше самі зацікавлені особи, тобто дівчата, а не знахарки, а деякі з цих магічно-сакральних творів поєднані з певними чародійськими практиками.

Серед десяти молитовних фольклорних зразків, які, поряд із замовляннями, використовували для привернення представників протилежної статі, переважають твори з формулами звернення до астральних божественних персонажів. Найбільш поширеними серед них є зорі, які зазвичай зображені як множинний об'єкт. Найчастіше у фольклорних творах йдеться про «три зірниці-сестриці» [9, s. 56], кожна з яких може мати власне ім'я (наприклад, «*jidna Olana, druha Polana, tretia Sofia*» [9, s. 59]) та відповідну «спеціалізацію» впливу на суб'єкта причарування: «*Aby dziewczyna kochala, chlopec szepczą nad wodą: «Zirnyci-sestryci, was try: Prohfera, Zanuda i Prywert. Odną zanudyt, druha prywerne, tretia prypecze»*» [9, s. 56]. В одному молитовному тексті зверталися лише до двох зірочок — «вечірньої і світової».

У двох народних молитвах із праці Ю. Талько-Гринцевіча, що належать до текстів безсюжетного типу, відображено монолог до місячного світила, у якому виражено сердечні прохання любовного характеру: «...*Obróciwszy się twarzą ku księżycowi mówi: «Misiaciu, mołodcze, w mene krasa diwocza, a w tebe paribocza, i ne daj wik swij diwowaty ta myłowania ne znaty, prewerny joho do mene!»*» [9, s. 52]. У контексті цього ж обряду причарування з Дрогобиччини після виконання певних дій дівчина також зверталася до сонця вже з іншою короткою молитовкою: «*Sonejku, hotubojku, zasyp pyłom moi slidy, a joho oczy!»*» [9, s. 52].

У праці польського вченого також опубліковано дві подібні за функціональним призначенням фольклорні молитви, які мають виразний християнський характер. Одну з них використовували, щоб дівчи-

на полюбила хлопця, якого раніше ненавиділа. Це сюжетний епічний текст, персонажами якого є три святих — Миколай, Михаїл, Гавриїл та Матір Божя, а також сама дівчина, якій адресоване магічно-сакральне утворення. За сюжетом святі ведуть рабу Божу N на Ордань до води Ордані, Оліяни, Оди-яни, в якій вона просить очищення [9, s. 60]. До води Уляни, землі Тетяни і криниці дівчата також зверталися із проханням обмити «людські «поговорки» і викликати любовне почуття:

*Ty jidna kyrnycia,
w tebe je wodycia.
Dobryj weczir,
wodo Uliana,
a zemle Tetiano,
ty obmywajesz wsich
pohoworkiw ludzkych,
daj lubow na N [9, s. 60].*

До цієї групи фольклорних текстів також приймає молитовний зразок зі Звенигородщини, який використовували дівчата в обрядах ворожіння про майбутнього нареченого. У ньому згадано дні тижня, яких чомусь, окрім понеділка, зображено як антропоморфізовані міфопоетичні персонажі. Його виконавець звертався за поміччю до неділі, яку названо «Воскресеньем»: «*Idut' z wiwtorkom sereda, z czetwerkom piatnycia z subotoju, a ty woskresenje skaży meni, chto mij sudżenyj*» [9, s. 47].

Наступна добірка народних молитов із праці Ю. Талько-Гринцевіча децю іншого спрямування. Ці твори належать до родинно-сімейної тематичної групи українського оказіонально-обрядового фольклору та стосуються пологів у жінок і дотичних до них оказіональних обрядів. Найбільшу кількість серед них становлять молитовні зразки функціонального різновиду «при родах». Польський дослідник, характеризуючи різноманітні народні засоби та лікарські практики, зазначав: «Під час дуже тяжких пологів звертаються до замовлянь, які мають подібність релігійного характеру» [9, s. 76]. Під поняттям «замовляння релігійного характеру» вчений мав на увазі, очевидно, фольклорні молитви. Адже наступний магічно-сакральний текст, який він наводить у першому прикладі, за своїми диференційними ознаками є якраз молитовним утворенням: «*Odmowiwszy 3 razy «Bohorodyce Diwo», mówi się: «Swiatyj Marko odmykaje raj i pekło, odmykny*

roźdenoj, kreszczenoj, molytwianoj N..., odimkny kist', szczob porodyla otrocza od Jsusa Chrysta i Syna Bożoho (Olchowiec)» [9, s. 76—77].

Цікаві та доволі рідкісні мотиви мають три наступні безсюжетні народні молитви «при родах». Із попереднім текстом їх поєднує християнська міфологічна тематика, яка виражена на персонажному рівні. Так, до Господа зверталися із проханням допомогти випустити «душеньку з грішного тіла», до Пресвятої Діви, ангелів-хранителів і Господа — щоб врятував «ангела Божого», тобто новонароджене дитя. Ще одне фольклорне утворення до Ісуса Христа та Матері Божої застосовували у випадку, якщо жінка не народила до дня («*jeżeli kobieta dodnia nieurodila*»): «*Dobry den' tobi, Jsuse Chryste i Maty Boża, ne spy, wstawaj nam do pomocy, ne nadiwaj czerewyczkiw ta pospizaj nam w pomocy stawaty*» (*Łysianka*)» [9, s. 77].

До цих творів тематично долучаються фольклорні молитви інших двох раритетних функціональних різновидів. Перший із них стосується «відділення місця» після пологів у жінки. Його промовляла сама породілья («*godząca*»), просячи допомоги у святих Архипа, Антипа та всіх святих Київських [9, s. 80—81]. Своєрідний молитовний різновид — молитву-гукання до Івана Хрестителя — використовували у селі Ольховець Звенигородського повіту, коли новонароджена дитина з'явилася на світ синьою: «*Naprzód wymówiwszy imie ojca, wywołują następnie inne po porządku: «Petre! hu! — Iwane! hu! — Romane! hu! — Iwane Chrestytelu! hu! Iwan Chrestytel kupawsia w wodi Ordańskij, ja tebe odhukaju i wyklykaju, obizwys Bożymy trudamy, Hospodnimy molytwamy. Ta Petre! hu! — Ta Iwane! hu! Ta Romane! hu! Ja tebe hukaju» mówiąc to, baba dmucha dziecku w usta i nacera tu piersi ceplą wodą*» [9, s. 92—93].

У праці про етномедицину Ю. Талько-Гринцевіча уміщено одну коротку народну молитву до Господа і Матері Пресвятої «від неплідності». Українські знахарки, зазначав із цього приводу вчений, лікують неплідність замовлянням, натираючи руками живіт жінки, яка хоче завагітніти [9, s. 65].

У підрозділі «*Srodki na zwiększenie ilosci pokormu u kobiet*» польський дослідник опублікував два оригінальні молитовні тексти фольклорного походження, які проговорювали, щоб прибавлялося у грудях

матері молоко. Проказуючи перший текст, апелювали до колодязя із проханням очистити «рожденую, молитвенную N» і дати для неї «джерела молочного». Під час цього обряду жінка пила спеціальний настій на травах, який зготовано на «непочатій» воді. Другий функціонально подібний молитовний зразок баба-знахарка говорила зранку, звертаючись до води Оліяни й землі Тетяни і прохаючи очистити «рабу Божу народжену N». Ця хвора як зацікавлена особа стояла поруч, з'ївши після трикратного читання «Богородице Діво» цілушку хліба, яку треба було таємно замочити напередодні увечері у неглибокому відрі з водою [9, s. 85].

Значна частина народних молитов, які ввійшли в дослідження Ю. Талька-Гринцевіча у якості фольклорного матеріалу, належить до лікувально-зцілювальної тематичної групи. Перш за все сюди можна зарахувати контаміновану молитву-замовляння «від врази», яку використовували, коли в жінок після пологів опускалася матка. Молитовна частина тексту має характер діалогу між, здавалося б, ідентичними міфологічними персонажами — Матір'ю Божою та Пресвятою Богородицею, під час якого з'ясовується, що «*do raby Wożoj wraz prytmowliaty*» йде сама Матір Божа [9, s. 100].

При різних хворобах матки, а також від пристріту, волоса, гризі, ломоти використовували ще одне контаміноване фольклорне утворення універсального застосування. Його перша частина є епічною народною молитвою до Іллі-пророка, у якій поєдналося християнське і дохристиянське народне світобачення: «*Na mori-bujani, na ozeri-orejani wyjizdyw Ilija prorok płamennymu kolesnyciamy i srażawsia (z nazwaną chorobą), przybywaw swojeju sytoju, jako doszcz z hromot poroch...*» [9, s. 103].

Чимало фольклорних молитов із «Rusi południowej» використовували також при лікуванні інших хвороб. Скажімо, щоб очистити пліснявку з рота або вогник, зверталися у творах до води Уляни, землі Тетяни [9, s. 112, 143]; від сухот — до «місяця нового, князя молодого» [9, s. 130]; від плаксивидь — до Ісуса Христа [9, s. 137]; від жовтяниць — до зірзоряниць [9, s. 182]. Це один молитовний твір універсального характеру до святого Авраама стосується зцілення від перелогів, соняшниць та вроків:

*Jszow swiatyj Auram
po krutych horach,*

*po mochach, bolotach,
po nyzkych lozach,
zatoczywś, nihde jomu spoczyt';
pryjszow, siw,
spoczyw na sywym koni;
ustaw i pizszow,
za soboju perelohy,
sojasznyci, uroki,
prymowki ponis* [9, s. 185].

По одному магічно-сакральному зразку «з чисто релігійним характером» [9, s. 236] у польськокомуні праці про українську етномедицину уміщено народні молитви таких функціональних різновидів: «від болю у шлунку» (до святих Петра, Павла, Миколая, Кузьми і Дем'яна, Іллі-пророка, Григорія-побідоносця, Господа [9, s. 174—175]); «від гостя» — болей голови (до святого Антипія [9, s. 191—192]); «від падучої» — епілепсії (до Адама з його сином Азахфієм [9, s. 200]); «від пристріту» (до Божої Матері та Ісуса Христа [9, s. 214]); «від гарячки» (до Господа [9, s. 243]); «від бешихи» (до святого Миколая та Божої Матері [9, s. 309]); «від укусу змії» (до Матки Боскої [9, s. 331]). Серед цих текстів опубліковано один варіант відомої у фольклористиці народної молитви до святого Адама і Пресвятої Діви, що належить до промислово-господарської тематичної групи українського оказіонально-обрядового фольклору. Її промовляли, коли збирали квіти рослин під назвою «ostrożka», які використовували для приготування настою для лікування хвороби жовтяниць. Це одну народну молитву «від пристріту», крім згаданої вище, надруковано в завершальному додатковому підрозділі «Dodatki i przymiski do dzieła» [9, s. 441].

Окрему групу з п'яти уснопоетичних творів складають народні молитви функціонального різновиду «від більма». У народній лікувальній практиці їх застосовували для зцілення людей або худоби. Майже всі вони традиційно звернені до святого Юрія, якого зображено переважно верхи на коні з чудесними помічниками (трьома хортами, соколом). У двох текстах замість Юрія зображено іншого фольклорного персонажа — Ісуса Христа та місяця Владимира. Останній також має трьох білих хортів-помічників, яким наказує хватати, ковтати, «*a tretiomu bilmo z oka zlyzaty*» [9, s. 347].

Це трьома молитовними фольклорними утвореннями польський дослідник проілюстрував випадки

лікування серед народу зубного болю, під час чого, як відомо, зазвичай використовували інші жанрові утворення оказіонально-обрядового фольклору — замовляння. Ці усні молитви містять апелятивну формулу до святого Антонія, а у третьому контамінованому тексті поруч з іменем святого також уміщено звернення до астрального світила — нового місяця, із яким він нібито ототожнюється:

*Misiaciu powuj,
Antypij swiaty,
proszu ja tebe miłościu swojeju,
daj że pomoczi kosti mojej,
szczob u mene zuby
ne szczemity, ne bolity... [9, s. 362].*

До магічно-сакральних творів «від зубів» увійшла молитва до однієї з чотирьох природних стихій — «wodyci Jordanyci», яка має широкий спектр застосування («від усього злого», «на щастя та здоров'я») [9, s. 364].

Останньою групою фольклорних молитов у праці Ю. Талька-Гринцевіча «*Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej*» можна вважати два оказіонально-обрядові твори індивідуально-побутової та один — суспільно-громадської тематичних груп. Перші два зразки належать до функціональних різновидів «в дорогу» і «на війну», і як тексти-обереги стосуються відповідно трьох ангелів [9, s. 382] і Бога: «*Żołnierz idący na wojnę powiada: «Sochrany мене, Boh, ot mecza, ot wohnia, i ot strelby, i ot holywianych kul».* Powtarza to 3 razy (Olchowiec, pow. Zwinogrodzki)» [9, s. 384]. Це в одному молитовному тексті, який польський учений зараховує до «*czarów, których używają znachory i baby przeciw wrogow*», відтворено міні-діалог між 12-ма колодками і 12-ма дяками з 12-ма ключами із Пресвятою Матір'ю. Як своєрідні сакральні помічники дванадцять попів і дяків ідуть «*do chreszczenoho, porożdenoho kołodku widmykaty, a rotu zamykaty wsi rady waszoy hromady...*» [9, s. 394].

Отже, досліджуючи етномедицину у різних історико-етнографічних регіонах України, польський учений Юліан Талько-Гринцевіч у праці «*Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej*» наприкінці XIX ст. через власних кореспондентів зібрав і опублікував велику кількість творів українського оказіонально-обрядового фольклору. Серед цих текстів — значна частина автентичних усних молитовних зразків різних тематичних груп і функціональних

різновидів, які стали важливим фактологічним матеріалом його антропологічного дослідження. Крім того, у своїй праці Ю. Талько-Гринцевіч висловив чимало цікавих думок і подав цінні теоретичні коментарі про український магічно-сакральний фольклор, окремі з яких стосуються жанрових особливостей фольклорних молитов.

1. Восточнославянские заговоры: аннотированный библиографический указатель / составители Т.А. Агапкина, А.Л. Топорков. — М. : Пробел-2000, 2011. — 172 с.
2. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування : монографія / І. Гунчик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 232 с.
3. Groza A. Sekreta gminne / A. Groza // Rusalka. — 1839. — Cz. II. — S. 287—289.
4. Kopernicki J. Przyczynek do etnografii ludu Ruskiego na Wołyni, z materiałów zebranych przez p. Z. Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1887. — Т. 11. — S. 130—228.
5. Podbereski A. Materiały do demonologii ludu Ukraińskiego / A. Podbereski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1880. — Т. 4. — S. 3—82.
6. Lisowska J. Kilka wiadomości z lecznictwa ludowego wsi Sitkowiec w gubernji Kijowskiej, w pow. Lipowtckim / J. Lisowska // Wisła. — 1890. — № 4. — S. 684—686.
7. Rokossowska Z. Zamawianie jako środek leczniczy / Z. Rokossowska // Wisła. — 1892. — Т. 6. — Z. 2. — S. 21—423.
8. Rulikowski E. Zapiski etnograficzne z Ukrainy / E. ulikowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. — Kraków, 1879. — Т. 3. — S. 62—167.
9. Talko-Hryniewicz I. Zarys lecznictwa ludowego na Rusi południowej / I. Talko-Hryniewicz. — Kraków, 1893. — 62 s. + LVI.

Ihor Hunchyk

ON UKRAINIAN FOLKLORE PRAYERS
AS IMPORTANT FACTUAL MATERIALS
IN J. TALKO-HRYNCEWICZ' OUTLOOK
OF PEOPLE'S MEDICATION IN SOUTHERN
RUS' ANTHROPOLOGICAL RESEARCH

Through the second half of XIX c. E. Rulikowski, A. Podbereski, J. Kopernicki, Z. Rokossowska, J. Lisowska and other Polish folklorists and ethnographers had made quite a great contribution to the collecting and publishing of Ukrainian folk prayers. Their works have been published mainly in the periodical Wisła Magazine as well as in multivolume series of Data Collection as for the Land Anthropology. A thorough monograph Outlook of People's Medication in Southern Rus' by J. Talko-Hryniewicz (Kraków, 1893) still belong to the most important texts in Folklore Studies. In the course of his research-

works as to Ukrainian traditional medicine, Polish scientist and anthropologist had gathered and published numerous occasional and ritual folklore data from various historical and ethnographic regions of Ukraine, including different authentic oral samples of prayers according to thematic groups and functional varieties.

Keywords: folk prayer, folklore, sacred text, thematic group, functional variety, publication.

Игорь Гунчик

УКРАИНСКИЕ ФОЛЬКЛОРНЫЕ МОЛИТВЫ
КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОЛОГИЧЕСКИЙ
МАТЕРИАЛ В АНТРОПОЛОГИЧЕСКОМ
ИССЛЕДОВАНИИ Ю. ТАЛЬКО-ГРИНЦЕВИЧА
«ОЧЕРК НАРОДНОЙ МЕДИЦИНЫ
ЮЖНОЙ РУСИ»

Во второй половине XIX века значительный вклад в соби-
рание и публикацию украинских народных молитв осу-

ществили польские фольклористы и этнографы: Э. Рули-
ковски, А. Подберески, И. Коперницки, С. Рокоссовска,
Я. Лисовска и др. Многие из их работ исследователей
были опубликованы в периодическом сборнике «Wisła» и
многотомном «Собрании сообщений по антропологии стра-
ны». Важное значение в этом отношении для фольклори-
стики имеет монография Юлиана Талько-Гринцевича
«Очерк народной медицины Южной Руси» (Краков,
1893). Исследуя украинскую этномедицину в разных
историко-этнографических регионах Украины, этот поль-
ский ученый с помощью собственных корреспондентов со-
брал и опубликовал значительное количество произведе-
ний окказионально-обрядового фольклора. Среди них су-
щественная часть принадлежит аутентичным фольклорным
молитвам различных тематических групп и функциональ-
ных разновидностей.

Ключевые слова: народная молитва, фольклор, сакраль-
ный, текст, тематическая группа, функциональная разно-
видность, публикация.